

تاریخ علم ایران از دلِ نسخ خطی بیرون می‌آید

رئیس کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی قم می‌گوید: با اینکه کتابخانه‌های دیجیتال به رشد خود ادامه خواهند داد، اما کتابخانه به شکل فیزیکی آن هرگز نمی‌میرد. البته این فضا مخاطراتی را برای علم دارد و آن کنار گذاشتن اخلاق علمی است؛ یعنی دادن تیغ به دست زنگی مست.

نسخه‌های خطی اهمیت ویژه‌ای در معرفی و حفظ فرهنگ و تمدن هر ملتی دارند زیرا به‌طور مستقیم نشان دهنده اندیشه و دیدگاه حاکم بر آن ملت در ابعاد مختلف است. در این میان، قم از حیث وجود کتب خطی در آن، جایگاه ویژه‌ای در کشور دارد. تعداد عناوین نسخ خطی در ایران بیش از ۳۰۰ هزار نسخه برآورد می‌شود که حدود نیمی از آنها در قم است. به بهانه اهمیت کتاب‌های خطی و شرایط نگهداری از این گنجینه‌های عظیم فرهنگی و تمدنی، با حجت‌الاسلام و المسلمین سیدعلی عماد، رئیس کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی در قم که همزمان مدیریت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی را نیز بر عهده دارد، به گفت‌وگو نشستیم.

حجت‌الاسلام عماد در ابتدا پیرامون وضعیت تصحیح نسخ خطی موجود در کشور گفت: هنوز حجم قابل توجهی از نسخ خطی ایران تصحیح و تحقیق نشده است. اگر بتوانیم با تشکیل گروه‌های علمی در قالب یک شبه کنسرسیوم یا یک مجموعه هم‌بسته با همکاری کتابخانه‌هایی که گنجینه‌های نسخ خطی را دارند، این نسخ را شناسایی، تفکیک و اولویت‌بندی کنیم، یقیناً کار بزرگی در گام اول برداشته ایم.

وی اضافه کرد: منهای برخی نسخ خطی که صدها نسخه از آن در ایران موجود است، ممکن است یک اثر ۱۰ نسخه خطی داشته باشد. باید نسخه اصح، اقدم و اتقن را شناسایی کنیم و آن را به عنوان مبنا قرار دهیم و نسخ دیگر به آن ارجاع داده شود و هر کتابخانه‌ای نسخه اصح و ادق را در اختیار داشت، متولی تصحیح و تحقیق آن شود. با این کار می‌توانیم میراث کهن شیعی را با رعایت شاخص‌ها و اولویت‌ها زنده کنیم.

***

تحقیق و تصحیح نسخ خطی، تاریخ علم اسلام، ایران و تشیع را نشان می‌دهند

رئیس کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی قم در رابطه با شاخص‌ها و اولویت‌های تصحیح نسخ خطی بیان کرد: ما در کتابخانه مجلس موفق شدیم شاخص‌ها و اولویت‌هایی را مشخص کنیم و طبق آن حرکت کنیم. به عنوان مثال هر نسخه‌ای را که از مجموع ۱۰۰ امتیاز، حائز ۶۰ امتیاز می‌شود، در اولویت تصحیح قرار می‌دهیم.

وی ادامه داد: این گونه از کار در کتابخانه‌هایی که گروه پژوهش قوی دارند، قابل اجراست اما برای کتابخانه‌هایی که از این حیث ضعیف هستند، می‌توان با ارتباط گرفتن با حوزه و دانشگاه و اختصاص بخشی از پایان‌نامه‌های دانشجویان این نقیصه را مرتفع کرد. البته در این زمینه باید حوزه و دانشگاه‌ها هم بپذیرند که تصحیح و تحقیق نسخ در حد پایان‌نامه ارزشمند است. این تحقیق و تصحیح‌ها تاریخ علم اسلام، ایران و تشیع را نشان می‌دهند.

عماد یادآور شد: از مرحوم شیخ عبدالکریم حائری یک حرف حکیمانه نقل شده است و دیگران این حرف را تصدیق کردند؛ ایشان گفته است «تاریخ علم ایران را باید از نسخ خطی بیرون کشید». به تعبیر بنده تاریخ علم ایران و تحولات آن، روند رشد و احیاناً افول و نزولی را که در برخی دوره‌ها بوده، روابط قدرت‌های حاکم در ایران و نوع علم‌دوستی‌شان از دل تحلیل، انتشار و مطالعات پیرامون نسخ خطی ایران بیرون می‌آید.

وی ادامه داد: مسیر تولید فکر، علم و نظریه در ایران و جهان اسلام خیلی مهم و ارزشمند است و طی کردن این مسیر، نیازمند یک کار جمعی است و لازمه آن هماهنگی کتابخانه‌ها با مراکز پژوهشی، مراکز آموزش عالی کشور و حوزه‌های علمیه است. وقتی شما نسخ خطی را ملاحظه کنید، می‌توانید بگویید در دوره صفویه، افشاریه، قاجاریه و حتی عهد ایلخانان و دیگر زمان‌های تاریخی، ما در چه وضعیتی قرار داشته‌ایم. در تاریخ ایران از قرن هشتم تا قرن یازدهم، دوره‌ای داریم که شعر شیعی ایران دائماً در حال رشد بوده است؛ به جرئت می‌توان گفت تاریخ ادبیات منظوم از تصحیح و تحقیق نسخ خطی بیرون می‌آید.

با انتشار نسخ خطی می‌توان میراث علمی ایرانی اسلامی را شناساند

مدیر کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی در کتابخانه مجلس تصریح کرد: اخیراً یک ترجمه فارسی شیعی از قرآن مربوط به قرن نهم را منتشر کرده‌ایم که تا به حال منتشر نشده بود و نسخه منحصر به فردی است. این نمونه کارها به تاریخ ادبیات ایران، واژه‌گزینی و کاربرد اصطلاحات در یک دوره تاریخی کمک می‌کند. از این طُرق می‌توان میراث ایرانی اسلامی را شناساند.

عماد در پاسخ به این سوال که برای این کار به چه ابزار و عواملی نیاز است؟، پاسخ داد: برای این کارها آنچه بیشتر از سرمایه مالی مورد نیاز است، سرمایه ذهنی، برنامه‌ریزی و همگرایی جمعی است. من مدعی هستم مجموع نسخ خطی منتشرنشده در کتابخانه‌های قم بجز کتابخانه آیت‌الله مرعشی که حجم بالایی از کتاب‌های خطی را دارد، در یک دوره ۵ تا ۷ ساله با کمترین معونه تصحیح و تحقیق می‌شوند.

نسخ خطی برای بسیاری از افراد قابل خوانش نیست

وی به راه‌های تحقق موضوع تصحیح نسخ خطی اشاره کرد و گفت: یک راه این است که اجازه بدهیم طلاب سطح ۳ به‌جای رساله و پایان‌نامه‌هایی که بعضاً بسیار تکراری هم نوشته می‌شوند، یک اثر عالم شیعی و ایرانی را تصحیح و آن را ارائه کنند؛ چراکه نسخ خطی برای بسیاری از افراد قابل خوانش نیست یا صعوبت در مطالعه دارد. این کار ظرفیت انباشت علمی و تولید علم در ایران و اسلام را نشان می‌دهد.

رئیس کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی در قم به نقل تجربه‌ای از خود در باب اهمیت آرشیو ملی در دیگر کشورها پرداخت و یادآور شد: در سال ۲۰۱۹ از مرکز آرشیو ملی عمان بازدید کردم؛ کشوری که با چنگ و دندان و با خرج کردن برای خودش آرشیو تولید می‌کند. از عمان پایین‌تر هم به این کار روی آورده‌اند. آنها از قلت منابع علمی رنج می‌برند و ما از فراوانی در رنجیم و نمی‌دانیم چه کار کنیم و گویی این کثرت ما را زمین‌گیر کرده است! آنها آمده‌اند هر کتابی از دانشمندان شیعی ایرانی را که کتابت آن توسط یک فرد عُمانی در هر نقطه از جهان بوده یا هر نسخه‌ای که کتابت آن در عمان توسط دانشمندان کشورهای دیگر انجام شده است، به نام خودشان آرشیو کرده‌اند.

ضرورت تشکیل شبکه مبادله کتاب در کتابخانه‌های کشور

وی ایجاد شبکه مبادله کتاب در کتابخانه‌های کشور را یک ضرورت دانست و گفت: یکی از کارهایی که انجام آن ضرورت دارد، ایجاد شبکه مبادله کتاب در کتابخانه‌های کشور است. اگر این سامانه تعریف شود، در مرحله نخست کتاب‌های مازاد هر کتابخانه مشخص می‌شود و در مرحله بعد این کتاب‌ها در ویتترین عرضه قرار می‌گیرند. این کار را در قم، «مکتا» (مجمع کتابخانه‌های تخصصی استان قم) می‌تواند انجام دهد. تبادل کتاب‌ها علاوه بر اینکه به غنای کتابخانه‌ها می‌افزاید، انبارهای وجین شده کتابخانه‌ها را کوچک می‌کند.

مدیر کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی در رابطه با شبکه مبادله کتاب هم توضیح داد: تا قبل از سال ۱۳۲۰ مجموعه کتاب‌هایی که در ایران چاپ سنگی سربری شده‌اند، قریب به ۱۸ هزار عنوان بوده است. بعضی کتابخانه‌ها ده‌ها نسخه دارند، برخی حتی یک نسخه هم ندارند. ما در کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی و همچنین کتابخانه مجلس، کاری را شروع کرده‌ایم که بیشتر از ۲ عدد کتاب سنگی یا سربری را نگهداری نکنیم و مازاد را توزیع کنیم؛ مگر اینکه بر این نوع کتاب‌ها حاشیه دست‌نویس نوشته شده باشد که در چنین مواردی کتاب به بخش نسخ خطی منتقل می‌شود. در قبال نسخه‌های اهدایی، نسخی را که در کتابخانه نداریم، به صورت هدیه قبول می‌کنیم.

کتابخانه به شکل فیزیکی هرگز نمی‌میرد

عماد در ادامه گفت‌وگو در پاسخ به سوالی در باب پیدایش کتاب‌های دیجیتال و پایان عصر کتاب‌های فیزیکی، گفت: ما با چند نگاه مواجه هستیم؛ دو نگاه افراطی و تفریطی و یک نگاه معتدل. عده‌ای همچنان اصل را کتابخانه‌های مکتوب می‌دانند و فضای اطلاع‌رسانی نو را نمی‌پذیرند که البته تعدادشان کم است. یک عده هم با عصر کتاب‌های فیزیکی به‌طور کامل خداحافظی کرده‌اند. من فکر می‌کنم کتابخانه به شکل فیزیکی هرگز نمی‌میرد و همچنان اقبال و اعتبار خود را دارد، ضمن اینکه کتابخانه‌های دیجیتال رشد خواهند کرد؛ چراکه امکان خوبی برای بهره‌گیری از منابع علمی را فراهم می‌آورند. رئیس کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی در قم در عین حال افزود: البته این فضا مخاطراتی را برای علم دارد و می‌تواند رهنز باشد؛ امروزه متاسفانه کتاب‌سازی یکی از آفت‌های فضای دیجیتال است. فن‌آوری‌های نوین دسترسی ما را به اطلاعات تسهیل می‌کنند، اما اگر اخلاق علم را کنار بگذاریم، چیزی شبیه دادن تیغ به دست زنگی مست خواهد بود. وی افزود: امروزه حجم تولید کتاب غیرضرور افزایش پیدا کرده است و بخشی غیراستاندارد تولید می‌شود که مصرف‌کننده ما در حوزه کتاب ترویجی و اطلاع‌رسانی را دچار سردرگمی می‌کند.

عماد در بخش پایانی این گفت‌وگو به موضوع مرمت و صحافی نسخ خطی اشاره کرد و یادآور شد: یکی از مباحث جاری نسخه‌شناسان، مرمت و صحافی است. آنها تاکید دارند کتاب، به‌خصوص نسخ خطی را در همین وضعیتی که هست، نگه داریم و هر چه به سمت نفاست بیشتری می‌رود، به همان شکل حفظ کنیم. بازسازی و دخل و تصرف باید به حد ضرورت و با کمترین تغییرات ایجاد شود. اخیراً ما خمسه نظامی گنجوی را که از آثار ثبت شده ایران در فهرست حافظه جهانی یونسکو است و در

کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری-کتابخانه مرحوم میرزا حسین سپهسالار- نگهداری می‌شود، ترمیم کردیم. در جلسه‌ای که با کمیته ملی حافظه جهانی داشتیم، یکی از دغدغه‌هایشان این بود که نباید این کتاب باز شود یا باز می‌شد؛ چرا که در این صورت تغییراتی در نسخه ایجاد می‌شود.

تغییر در نسخ مگر در شرایط اجتناب‌ناپذیر، حرام است

وی تاکید کرد: اصل این است که فعلاً در رابطه با تغییر در نسخ خطی بگویم ممنوع یا حرام است الا در شرایطی که اجتناب‌ناپذیر است و باید به حد ضرورت و با نظر کارشناسان صورت گیرد. اما صحافی و مرمت نسخ چاپ سنگی، سربی و چاپی‌ها برای استفاده بیشتر بلامانع است. ما متأسفانه در قم در این بخش قوی نیستیم. هیچ کتابخانه فوق العاده‌ای بجز کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی در این حوزه نداریم.

مدیر کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی گفت: در کتابخانه مجلس یک بخش صحافی و مرمت بسیار قوی وجود دارد که هم از توانایی‌های فنی خوبی برخوردار است و هم تجهیزات و آزمایشگاه مناسبی در آن فراهم شده است؛ به گونه‌ای که دانشجویان رشته کتابداری در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد برای گذراندن دوره‌های کارورزی به آنجا معرفی می‌شوند. البته لازم است بگویم مرمت‌کاران نسبتاً خوب و دقیقی در قم وجود دارند که ما برخی از کارهای کتابخانه مجلس را به این افراد ارجاع می‌دهیم.

- خبرگزاری کتاب ایران (ایبنا)